

Edukacja integracyjna dzieci pełnosprawnych i niepełnosprawnych

■ JAROSŁAW BĄBKA (Zielona Góra)

Rok 2003 ustanowiono Europejskim Rokiem Osób Niepełnosprawnych

Wprowadzenie

Przedszkole jest miejscem, w którym jak w soczewce odbijają się problemy społeczne. Rodzice i ich dzieci stanowią przekrój zróżnicowanego społeczeństwa, zarówno pod względem rasowym, narodowościowym, statusu ekonomicznego, światopoglądu, jak i odmienności psychofizycznej. Oznacza to, że już na poziomie pierwszej zinstytucjonalizowanej formy wychowania, jaką jest przedszkole, może pojawić się problem edukacji odmiennej pod względem psychofizycznym człowieka, a dyrektorzy i nauczyciele powinni umieć go rozwiązać. Z przeglądu badań różnych autorów wynika, że niepełnosprawni na wszystkich poziomach kształcenia cały czas narażeni są na bariery w dostępie do edukacji. Dotyczą one nie tylko braku podjazdów, wind, ale wewnętrznych oporów, lęku osób pełnosprawnych – w tym nauczycieli, rodziców – obcowaniem z kimś o odmiennym wyglądzie i możliwościach psychofizycznych.

Analiza kulturowych uwarunkowań postaw wobec niepełnosprawnych pozwala przyjąć, że rozpowszechnione w społeczeństwie wartości, standardy cech interkulturowych takich, jak pionowa postawa ciała czy komunikacja werbalna stanowią podstawę transmisji wiedzy i stosunku do tej kategorii osób. Oznacza to, że stosunek społeczeństwa do osób niepełnosprawnych nie zmienia się tak szybko, jak moż-

na by tego oczekiwać, a w wielu kręgach ich problemy w dalszym ciągu są bagatelizowane i niedoceniane.

Lata dziewięćdziesiąte minionego stulecia można uznać za przełomowe dla sytuacji osób niepełnosprawnych. W Polsce demokratyzacja różnych dziedzin życia wymusiła konieczność zajęcia się ich kłopotami, m. in. kwestią edukacji oraz miejsca w społeczeństwie.

Z przeglądu międzynarodowych dokumentów wynika, że w przeszłości próbowano rozwiązać problemy ludzi niepełnosprawnych np. za pomocą rezolucji nawołujących do działania na rzecz tej kategorii osób. **Rada Unii Europejskiej w grudniu 2001 roku zaproponowała ustanowienie roku 2003 Europejskim Rokiem Osób Niepełnosprawnych.** Inicjatywa ta ma na celu zachęcenie rządów i samorządów poszczególnych państw, organizacji i innych ludzi dobrej woli, do podjęcia działań na rzecz podniesienia publicznej świadomości o prawach osób niepełnosprawnych oraz ochrony ich przed dyskryminacją. Nie można nie doceniać tego typu inicjatyw. Są one potrzebne, ponieważ stanowią „wizję lepszego świata, który ma w sobie ofertę szans życiowych”.

Takie międzynarodowe akcje przyczyniają się do zmiany świadomości społeczeństwa, pozwalają odnaleźć wartości o charakterze uniwersalnym i poszukiwać możliwości realizacji idei w codziennym życiu. Przyjęte cele Europejskiego Roku Osób Niepełnosprawnych dotyczą szerokiego spektrum życia osób niepełno-

sprawnych oraz możliwości uzyskania przez nich pełniejszej społecznej integracji. Jednym z nich jest nagłośnienie problemu równości w dostępie do edukacji przez dzieci i młodzież niepełnosprawną.

W artykule podjęto próbę ukazania roli, jaką w procesie budowania społeczeństwa demokratycznego i zróżnicowanego może odegrać edukacja najmłodszych dzieci, a także jakie są jej uwarunkowania. Przedszkole może być miejscem wdrażania w życie humanitarnych idei wynikających z międzynarodowych dokumentów, a dla wychowanków pierwszą szkołą demokracji, w której uczą się akceptacji odmienności psychofizycznej niepełnosprawnego człowieka oraz życia z nim we wspólnocie.

Indywidualny i społeczny aspekt edukacji integracyjnej

Wszelkie doświadczenia, jakie nabywa człowiek na poszczególnych etapach swojego życia – zarówno negatywne, jak i pozytywne – pozostawiają ślad w jego psychice, kształtują osobowość. Istotne jest zatem, jakie doświadczenia zdobędą dzieci pełnosprawne i niepełnosprawne na etapie wczesnej edukacji. W założenia edukacji integracyjnej wpisane są zadania dotyczące organizacji środowiska sprzyjającego uczeniu się oraz budowania wspólnoty wśród uczestników procesu wychowania.

W najnowszej literaturze dotyczącej istoty wychowania podkreśla się, że każde działanie wychowawcze pełni funkcję podwójnej interwencji. Z jednej strony wiąże się ono z ingerencją w rzeczywistość indywidualną dziecka, w to, co ono wie, umie, jakie przejawia postawy wobec siebie i świata. Z drugiej strony działania wychowawcze są ingerencją w kulturowy świat znaczeń, którego dziecko i jego rodzina są odbiciem.

Działania edukacyjne trzeba zatem nastawić zarówno na realizację indywidualnego, jak i społecznego wymiaru. Z jednej strony należy w edukacji uwzględniać indywidualne linie rozwojowe dzieci, bowiem każde z nich rozwija się wg własnego rytmu, z drugiej zaś umożliwić wychowankom zdobycie doświadczeń związanych z funkcjonowaniem we wspólnocie.

Dziecko w wieku przedszkolnym nastawione jest nie tylko na odkrywanie różnorodności

w świecie fizycznych przedmiotów, ale i na eksplorację świata społecznego rówieśników i dorosłych. Oznacza to, że może podjąć czynności badawcze zarówno pod kątem poznania mechanizmu wózka inwalidzkiego, jak niepełnosprawnego kolegi, tworząc w umyśle poznawczą reprezentację osoby i przedmiotu, które są dla niego już znane. Te i inne argumenty uzasadniają sensowność łączenia dzieci pełnosprawnych i niepełnosprawnych w celu wspólnej zabawy i nauki oraz wyjaśniają, dlaczego dzieci pełnosprawne w wieku przedszkolnym tak szybko oswajają się z niepełnosprawnością swoich rówieśników.

Można również podać wiele przykładów na potwierdzenie tezy, iż rodzice uczą się tolerancji i akceptacji przez swoje dzieci, które w przedszkolu bawią się z niepełnosprawnymi kolegami. Doświadczenia, jakie gromadzą dzieci, rodzice i nauczyciele w kontaktach z niepełnosprawnymi, przekładają się na wartości, postawy, stereotypy, które odzwierciedlają kulturę danego pokolenia. Wynika z tego, że dobrze zorganizowana edukacja integracyjna, dostarczając dzieciom, nauczycielom i rodzicom odpowiednich doświadczeń, może przyczynić się do budowania społeczeństwa ludzi pełnosprawnych i niepełnosprawnych umiających ze sobą współdziałać.

Złożoność edukacji integracyjnej polega na tym, aby już na poziomie elementarnym (przedszkolnym) dostrzegać w niej zarówno bliższą, jak i dalszą perspektywę. Uwzględnienie w działaniach edukacyjnych jedynie bliskiej perspektywy grozi sprowadzeniem jej do wymiaru instrumentalnego. Wyrażał się on będzie w realizacji treści programowych, stawianiu dzieciom zdań, przywracaniu niepełnosprawnym sprawności psychofizycznej. Realizowanie misji edukacji integracyjnej wiąże się z dostrzeganiem przez praktyków dalekiej perspektywy podejmowanych działań ukierunkowanych na:

- kształtowanie u dzieci kompetencji zmysłowych, motorycznych, interakcyjnych, intelektualnych i emocjonalnych oraz gromadzenie informacji o sobie i innych,
- odkrycie przez nie różnorodności w świecie fizycznym i społecznym,
- zdobycie doświadczeń dotyczących

zajmowania różnych pozycji w układach interakcyjnych (podrzędnej, nadrzędnej i równorzędnej z rówieśnikiem, grupą, osobą starszą),

- gromadzenie doświadczeń sprzyjających pokonywaniu trudności, przekraczaniu granic niemożliwości, co obce jest postawie biernej i wyczekującej,

- socjalizację pierwotną wychowanków oraz socjalizację wtórną (resocjalizację, reedukację) ludzi dorosłych, np. nauczycieli, rodziców dzieci, którzy nie mają doświadczeń z niepełnosprawnymi bądź przejawiają wobec nich postawę odrzucającą.

Uwarunkowania edukacji integracyjnej w przedszkolu

Realizowanie misji edukacji integracyjnej wymaga tego, aby wszystkie elementy mikrosystemu danego przedszkola (cele, treści, metody, formy organizacyjne, formy współpracy ze środowiskiem, kontekst) wynikały z koncepcji integracji oraz uwzględniały specyficzne możliwości psychofizyczne dzieci niepełnosprawnych. Oznacza to konieczność spojrzenia na przedszkola pod kątem funkcji wewnętrznych i wynikających z nich zadań, które niejako wymusiła idea edukacji integracyjnej.

W odniesieniu do omawianej problematyki przyjęto, że efektywna edukacja dzieci pełnosprawnych i niepełnosprawnych wiąże się z wypełnianiem przez przedszkola funkcji organizacyjnej, rewalidacyjnej i społecznej. Zakres treściowy funkcji można ująć następująco:

- Funkcja organizacyjna odnosi się do tworzenia w placówkach odpowiednich warunków – bazy, infrastruktury – oraz do kompetencyjnego przygotowania pracowników do realizacji założeń.

- Funkcja rewalidacyjna wiąże się z przywracaniem niepełnosprawnym sprawności fizycznej, psychicznej i społecznej i dotyczy stosowania obok wspólnych dla wszystkich dzieci specjalnych metod i środków.

- Funkcja społeczna wyraża się w tworzeniu środowiska sprzyjającego uczeniu się oraz budowaniu wspólnoty wśród uczestników procesu edukacyjnego.

Przeprowadzone badania pozwoliły wyciągnąć szereg ciekawych i zaskakujących wniosków, a także wyłonić wrażliwe (sensytywne) obszary wychowania i nauczania integracyjne-

go, które ze strony praktyków wymagają refleksji i monitorowania. Zatrzymajmy się nad realizacją każdej z trzech funkcji przedszkola.

Funkcja organizacyjna

Badania odsłoniły niedostatek pracy koncepcyjnej nad organizacją edukacji integracyjnej. Znajduje to wyraz w programach autor- skich, które nie spełniają należycie swych funk- cji. Traktuje się je bardziej jako wymóg formal- ny, coś w rodzaju dokumentacji, aniżeli projekt określający i uzasadniający co robić – po co to robić – jak to robić. Pisanie programów autor- skich nie ma tradycji w polskiej oświacie, a tak- że wymaga od nauczycieli refleksji. Opracowa- ne koncepcje i wynikające z nich działania trze- ba poddać czynnościom ewaluacyjnym, które pozwolą określić efektywność kształcenia oraz dynamikę stosunków społecznych pomiędzy dziećmi pełnosprawnymi i niepełnosprawnymi oraz ich rodzicami i na tej podstawie wprowa- dzić potrzebne zmiany.

Wśród praktyków panuje przekonanie, że jakość uzyskiwanych efektów zależy od bazy i jak najlepszego wyposażenia placówki. Nie sposób nie doceniać tego rodzaju czynników, ale badania nie potwierdziły takich prostych zależności. Przeprowadzone szczegółowe anali- zy korelacyjne stanowią ostrzeżenie przed oce- ną jakości edukacji integracyjnej jedynie na podstawie stanu organizacji placówki (aran- żacji sal zajęć, wystroju, zgromadzonego sprzętu, czy też programu autorskiego, który w niektó- rych przypadkach stanowił jedynie dokument przedszkola). Istotne jest to, aby zewnętrzne zmiany w placówkach nie były jedynymi wy- znacznikami poziomu edukacji integracyjnej, bowiem takie podejście wzmacniać może efekt integracji pozorowanej. Warto zaznaczyć, że wiele takich działań zostało wymuszonych ryn- kowością usług edukacyjnych, chęcią pozyska- nia rodziców jako klientów, obawą przed zamknięciem przedszkola.

Szczególną rolę w procesie wychowania i nauczania odgrywa nauczyciel oraz jego sze- roko rozumiane kompetencje i chęć do pracy w grupie integracyjnej. Zadowolające jest to, że badania nie wykazały zdecydowanych braków u nauczycieli w zakresie kompetencji meto- dycznych do pracy z dziećmi niepełnosprawnymi. Z analiz wynika, że wzrósł poziom kompetencji

nauczycieli towarzyszy wzrost poziomu działań oraz uzyskiwanych społecznych efektów. Sensowne jest zatem, aby nauczyciele zdobywali niezbędne kompetencje do niestandardowej pracy nie tylko w toku działania metodą prób i błędów, ale w wyniku celowego kształcenia się.

Funkcja rewalidacyjna

Włączenie specjalistów (psychologów, logopedów, rehabilitantów) w proces wychowania w przedszkolu spowodowało zmiany w funkcjonowaniu placówek poprzez wyodrębnienie się dodatkowej funkcji rewalidacyjnej oraz zburzenie komórkowej struktury przedszkola. Polega ona na koncentrowaniu się nauczycieli na pracy we własnej grupie bez skoordynowania własnych działań z poczynaniami innych osób zaangażowanych w proces rewalidacji niepełnosprawnych. Szkoda, że oszczędnościowy wariant edukacyjny ogranicza możliwości pełniejszego wykorzystania specjalistów w procesie wczesnej diagnozy dzieci i wspomagania ich rozwoju.

Z rozmów z dyrektorami wynika, że fachowej interwencji specjalistycznej wymagają nie tylko dzieci zakwalifikowane do przedszkola jako specjalnej troski, ale i te, które określane są jako pełnosprawne (dzieci z wadami mowy, wolniej się rozwijające czy zaniedbane środowiskowo itp.). Odpowiedzialność nauczycieli i specjalistów za skuteczność rewalidacji dzieci niepełnosprawnych przejawia się w udzielaniu rodzicom różnych form pomocy (wspomaganie psychoemocjonalne, opiekuńczo-wychowawcze i rewalidacyjne). W przedszkolach realizujących edukację integracyjną zapoczątkowany został proces budowania nowego typu relacji nauczyciel – rodzice – specjalista, w którym liczy się bardziej terapeutyczny kontakt, a nie jedynie instruktaż, pogadanka czy wymiana informacji na zebraniu grupowym.

Funkcja społeczna

Zadania wynikające ze społecznej funkcji przedszkoli wykraczają poza zapewnienie wychowankom pomocy dydaktycznej i rehabilitacyjnej. Dotyczą one tworzenia środowiska sprzyjającego uczeniu się i budowaniu wspólnoty wśród uczestników procesu edukacyjnego (nauczycieli, dzieci i ich rodziców). Specyfika inte-

gracyjnego kształcenia wymaga od nauczycieli podejmowania przemyślanych działań wspomagających stosunki pomiędzy osobami pełnosprawnymi i niepełnosprawnymi. Pożądane jest, aby stosunki między dziećmi cechowały się wzajemną akceptacją i gotowością do współdziałania. Z badań wynika, że dzieci niepełnosprawne bywają izolowane lub odrzucane. W związku z tym stosunki społeczne pomiędzy wychowankami nie powinny być pozbawiane ingerencji nauczyciela – nie należy się spodziewać, że ułożą się harmonijnie w sposób naturalny.

Społeczny wymiar edukacji integracyjnej wiąże się z koniecznością refleksyjnego stosowania z dziećmi procedur, które sprzyjałyby uczeniu się i integracji. Wobec braku sprawdzonych sposobów pracy w grupie integracyjnej stosowane przez badanych rozwiązania bywają zbyt mało skuteczne. Wśród strategii, jakimi posługują się nauczyciele, dominują sposoby uczenia dzieci przez przyswajanie, np. rozmowy z dziećmi, przekazywanie zasad współżycia, wyrażanie aprobaty i dezaprobaty w celu modyfikowania u wychowanków zachowań społecznych, uroczystości, wycieczki. W mniejszym stopniu wykorzystuje się metody kooperacyjne, zabawy integracyjne oraz literaturę dla dzieci, która sprzyjałaby przeżywaniu problemów niepełnosprawnych bohaterów oraz prowokowałaby do wczuwania się w stany emocjonalne drugiej osoby. Szczególne znaczenie w pracy nad zmianą stosunku rówieśników do niepełnosprawnego dziecka ma ukazywanie jego kompetencji, mocnych stron. Zwiększa to atrakcyjność dziecka i chęć działania z nim.

Zakończenie

Przedszkola i pracujący w nich pedagodzy odpowiadają na dokonujące się przemiany w sposobie postrzegania niepełnosprawnego człowieka oraz jego prawa do edukacji i normalnego życia, czego wyrazem jest realizacja w praktyce idei wychowania i nauczania integracyjnego.

Z badań wynika, że obecność dzieci niepełnosprawnych w przedszkolach spowodowała przeobrażenia nie tylko w organizacji placówek i wypełnianiu przez nie specyficznych funkcji (organizacyjnej, rewalidacyjnej i społecznej), ale

znajduje również wyraz w realizacji misji edukacji integracyjnej. Ukierunkowana jest ona zarówno na indywidualny rozwój dzieci, jak i na wspomaganie procesu budowania społeczeństwa demokratycznego, składającego się z ludzi tolerancyjnych, umiejących ze sobą współdziałać. Nie jest łatwo w działaniach pedagogicznych pogodzić ze sobą indywidualny i społeczny aspekt edukacji integracyjnej. Jednakże jakkolwiek jednostronność w tym względzie znacznie ograniczy doświadczenia edukacyjne uczestników procesu wychowania i nauczania.

Trzeba również podkreślić, że realizatorzy idei muszą widzieć dalszą perspektywę działań pedagogicznych i wyjść w swym myśleniu poza wymogi organizacyjne (liczebność grup, odpowiedni sprzęt, wyposażenie, zatrudnienie specjalistów itp.). Tego typu uwarunkowania są ważne i zapewne nie pozostają obojętne dla jakości działań nauczycieli z dziećmi. Nie przesądzają one jednak o uzyskiwanych efektach.

Nie sposób jest podważyć znaczenie wczesnego oddziaływania na każde dziecko – bez względu na poziom sprawności psychofizycznej – na jego rozwój. Brak odpowiedniej stymulacji z zewnątrz może w znacznym stopniu ograniczać rozwój niepełnosprawnego dziecka, a straty rozwojowe z etapu wczesnego dzieciństwa mogą być nie do nadrobienia. Dlatego postulat dotyczący równych praw osób niepełnosprawnych w dostępie do edukacji powinien być realizowany już na poziomie edukacji przedszkolnej.

Szczególną uwagę należy zwrócić na motyw praktyków związane z włączaniem dzieci

niepełnosprawnych w oficjalny nurt edukacji. Zdarza się, że są one podyktowane konkretnymi korzyściami, np.: uzyskaniem zwiększonej subwencji na niepełnosprawne dziecko, ratowaniem przedszkola przed zamknięciem w przypadku małej liczby uczęszczających do niego dzieci itp. Takie sytuacje dowodzą, że nawet najbardziej humanitarne i słuszne idee narażone są na wypaczenie i niewłaściwą realizację, co może wcześniej czy później narazić nauczycieli i rodziców na powstanie sytuacji trudnych z powodu niezrozumienia misji edukacji integracyjnej, na brak spodziewanych efektów czy trudności wychowawcze, jakich mogą przysporzyć niepełnosprawni wychowankowie. ■

Bibliografia

- J. Bąbka, *Edukacja integracyjna dzieci pełnosprawnych i niepełnosprawnych. Założenia i rzeczywistość*, Poznań 2001, Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- A. Brzezińska, *Wychowanie jako czynnik rozwoju człowieka*, w: *Psychologia. Podręcznik akademicki*, red. J. Strelau, t. III, Gdańsk 2000, GWP.
- I. Fik, *O żywą treść demokracji*, Warszawa 1988, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- A. Hulek (red.), *Świat ludziom niepełnosprawnym*, Warszawa 1992, TWK.

Dr JAROSŁAW BĄBKA
Uniwersytet Zielonogórski, Instytut
Pedagogiki i Psychologii

